

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ХРАМАЎ ПРАПАДОБНАЙ ЕЎФРАСІННІ

Г.М. ЛАБОХА

(Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, Мінск)

Праведзены аналіз крыніцазнаўчай базы, якая датычыцца агульных этапаў станаўлення, умоў існавання і дзейнасці праваслаўных храмаў на Беларусі ў цэлым і непасрэдна храмаў прападобнай Еўфрасінні на тэрыторыі Полацкай епархіі. Пададзены кароткі гістарыяграфічны нарыс узвядзення і развіцця помнікаў кльтавага дойлідства, прысвечаных полацкай ігуменне Еўфрасінне.

У вывучэнні гісторыі ўзвядзення і існавання храмавых будынкаў на тэрыторыі Полацкай епархіі былі зацікаўлены даследчыкі розных эпох. Наяўныя ў дадзенай вобласці даследавання крыніцы можна ўмоўна падзяліць на тры перыяды: дакастрычніцкі, савецкі (з 1917 да канца 1980-х гг. XX ст.) і сучасныя даследаванні апошняга дзесяцігоддзя XXI ст.

Царкоўна-канфесійная тэматыка трывала заняла сваё месца ў навуковых пошуках айчынных даследчыкаў з другой паловы XIX ст. З таго часу былі вызначаны прыярытэтычныя напрамкі даследаванняў, у тым ліку – вывучэнне гісторыі праваслаўнай царквы. Сярод даследаванняў XIX ст., якія ўскосным чынам закранаюць гісторыю дзейнасці манастыроў і храмаў Полацкай епархіі, можна вызначыць працы-нарысы М.В. Без-Карніловіча «Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии» [4], А.П. Сапунова «Река Западная Двина: историко-географический обзор» [27], «Памятники времен древних и новейших в Витебской губернии» [25].

Першасны аналіз гісторыі Спасага манастыра прысутнічае ў працах У. Альбіцкага [1], М. Дуброўскага «Полоцкая Спасо-Евфросиниевская женская обитель» [11], А.М. Семянтоўскага «Белорусские древности» [31], А.П. Сапунова «Полоцкий Спасо-Ефросиньевский девичий монастырь» [26] і «Очерк исторических судеб православия и русской народности в Белоруссии вообще и Полоцкой епархией в частности» [24] і інш.

Творы даследчыкаў дакастрычніцкага перыяду, у першую чаргу, засяроджаны на архітэктурна-мастацкім вырашэнні і асаблівасцях гістарычнага развіцця сусветна вядомай царквы Спаса Праабражэння. Гісторыя славага твору дойліда Іаана звязана з асветніцкай дзейнасцю яго непасрэднага данатара Полацкай княжны-кніжніцы Еўфрасінні.

Так, у 1910 г., у сувязі з пераносам святых мошчаў прападобнай Еўфрасінні ў заснаваны ёй храм Спаса Праабражэння, было выдадзена некалькі брашур-нарысаў М. Зорына «Преподобная Евфросиния, княжна Полоцкая», «Минувшее и настоящее г. Полоцка» [12]. Падчас ўрачыстага паседжання брацтва 27 мая 1910 г. у гонар «положения св. мощей» віцебскі даследчык полацкіх царкоўных старажытнасцей А.П. Сапуноў прысвяціў «Очерк исторических судеб православия и русской народности в Белоруссии вообще и Полоцкой епархией в частности» [24].

Такім чынам, змест тагачасных літаратурных крыніц робіць акцэнт на паэтапным раскрыцці жыццядзейнасці Прападобнай праз вызначэнне непасрэдных вынікаў яе творчай актыўнасці. Сам факт існавання «Цёплай» царквы ў межах Спаса-Еўфрасіннеўскага комплексу калі і пазначаўся некаторымі аўтарамі (А.П. Сапуноў, А.М. Семянтоўскі), то мімаходзь: як адносна малады будынак (1847 г.), храм не вытрымліваў «канкурэнцыі» з цэнтральнай воссю манастырской забудовы Спаса-Праабражэнскай царквой.

Што датычыцца звестак аб гісторыі заснавання і развіцця астатніх храмавых пабудов, прысвечаных Еўфрасінне Полацкай (вв. Сакалішча, Росіца, Бароўка), інфармацыя падаецца дастаткова фрагментарна і схематычна. Напрыклад, у «Памятной книге на 1884 год Витебской губернии», былі змешчаны кароткія вытрымкі аб часе ўзнікнення Росіцкай Свята-Еўфрасіннеўскай царквы і яе непасрэдным данатарамі паня Іосіфе Лапацінскім.

У пачатку XX ст. выходзіць шэраг работ настаўніка Віцебскай Духоўнай семінарыі Д.І. Даўгяла [9, 10]. У першым даследаванні «Памяти настоятельницы Полоцкого Спасо-Евфросиниевского монастыря игуменнии Евгении (Говорович)» [9] Д.І. Даўгяла асвятляе асноўныя напрамкі стваральнай дзейнасці ігуменні Яўгеніі (1878 – 1900 гг.) па адраджэнню і захаванню архітэктурных помнікаў старажытнага ансамбля. Асноўны аўтарскі труд «Полоцкая епархия к 1903 году» [10] змяшчае цікавыя статыстычныя звесткі аб усіх манастырах і храмах Полацкай епархіі, назапашаных царкоўнымі ўстановамі капіталах, іх эканамічным становішчы.

Варта адзначыць, што даследаванні першага перыяду не пазбаўлены наяўнасцю пануючых у тагачасным грамадстве палітычных догмаў, шчыльна звязаных з цесным узаемадзеяннем Царквы і Дзяржавы.

У савецкі перыяд (1917 – 1991 гг.) у сувязі з абвешчэннем прынцыпаў аховы і рэстаўрацыі помнікаў дойлідства вывучэннем гісторыі і архітэктурны храмавых пабудов і манастыроў займаліся ў асноўным археолагі: М.П. Брунаў, М.К. Каргер, І.М. Хозераў і інш. Так, у кантэксте даследчыцкіх работ пазначаных аўтараў галоўны акцэнт быў зроблены на вывучэнні спецыфічных рысаў архітэктонікі Спаса-Праабражэнскага храма і захаваных фундаментальных Свята-Георгіеўскага храма. У 20-я гады XX стагоддзя М. Брунаў і І. Хозераў падчас даследавання Спаса-Праабражэнскай царквы прапанавалі яе схематычную рэканструкцыю, а на працягу 1946 – 1947 гг. архітэктурны помнік дэталёва даследаваў Я. Ашчэпкаў. У 1976 г. у працэсе далейшага вывучэння Спаса-Праабражэнскай царквы савецкімі навукоўцамі П. Рапапортам і Г. Штэндарам было высветлена, што гэта

Гісторыя

старажытная пабудова захавалася амаль цалкам у сваім першапачатковым выглядзе з некаторымі змяненнямі ў аб'ёмна-прасторавай кампазіцыі вяччаючых мас. У сваю чаргу, раскопкі, дэталёва праведзеныя экспедыцыйнай пад кіраўніцтвам прафесара М.К. Каргера на працягу трох палявых сезонаў (1961, 1962, 1964 гг.) і працягнутыя ў 1976 г. прафесарам П.А. Рапапортам датычыліся вызначэнню архітэктурна-мастацкага вырашэння храма-пахавальні полацкіх епіскапаў (XII ст.).

У сваю чаргу, «Цёплая» царква, як і астатнія вясковыя Свята-Еўфрасінеўскія храмы, не атрымалі нават мінімальнай увагі з боку даследчыкаў. У паведамленні ад 20 жніўня 1920 г. Полацкай уезднай камісіі па ахове помнікаў даўніны і мастацтва Полацкаму аддзелу народнай адукацыі «Цёплая» царква прападобнай Еўфрасіні вызначаецца членамі камісіі як помнік пачатку XX ст., які не мае асаблівай гісторыка-культурнай каштоўнасці. Будучы скіраванымі на разгляд архітэктурна-мастацкага вырашэння асноўных, найбольш выбітных помнікаў беларускага сакральнага дойлідства, працы савецкага перыяду пакідалі па-за межамі даследавання местачковыя прыходскія храмы.

Постсавецкі перыяд (з пачатку 1990-х гг.) характарызуецца ростам зацікаўленасці з боку даследчыкаў да вызначанай тэмы. У перыядычным друку з'яўляецца шмат публікацый, прысвечаных пытанням гісторыі праваслаўнай царквы, яе ўзаемаадносінам з дзяржавай і значнасці ў духоўным жыцці людзей. На жаль, абагульняючае манаграфічнае даследаванне па гісторыі забудовы і планавання Спаса-Еўфрасінеўскага манастыра ў рэтрэспектыве часу на сённяшні дзень пакуль не выдадзена. Як ужо адзначалася вышэй, на працягу трох перыядаў вывучэння пазначанай праблемы ўвага даследчыкаў была прыцягнута да асобных помнікаў архітэктурнага ансамбля, а таксама вызначальных адметнасцей іх архітэктурна-мастацкага вырашэння (Д. Сараб'янаў [28], В. Слюнчанка [32], А. Сяліцкі [30] і інш.).

Вядома, такі старажытны помнік як царква Спаса Праабражэння (1128 – 1159 гг.) заслугоўвае самай пільнай увагі з боку даследчыкаў. У той жа час нельга нівеліраваць значэнне астатніх архітэктурных аб'ектаў комплексу. На параўнальна невялікай тэрыторыі манастырскага ансамбля захавалася тры сакральныя пабудовы, якія былі вырашаны ў трох розных стылях і напрамках. Узятая разам, яны ствараюць своеасаблівую карціну развіцця царкоўнай архітэктуры ў розныя гістарычныя перыяды. Страта нават аднаго з іх негатыўна адбілася б на існаванні ўсяго Спаса-Еўфрасінеўскага жаночага манастыра.

Пастсавецкім выданням уласцівы новыя, каардынальна адрозныя ад папярэдняга перыяду, погляды і становіцца стаўленне да вывучэння канфесійнай гісторыі краіны, у прыватнасці – Полацкай епархіі. Гісторыя манастыроў і храмаў прадстаўлена ў даследчай працы Г. Шэйкіна «Полацкая епархія» [40], Т. Габрусь [7].

На працягу сярэдзіны 90-х – пачатку 2000-х гг. была выдадзена вялікая колькасць багата ілюстраваных даведчаных і энцыклапедычных твораў, прысвечаных як асобным храмам Полацкай епархіі, так і манастырскім ансамблям – Бельчыцкаму Барысаглебскаму, Спаса-Еўфрасінеўскаму манастыру, у прыватнасці. Адрозна заўважым, што большая частка такіх работ насіла навукова-папулярны характар. Змест твораў такога кшталту ў большай ступені апісальны, чым навуковы: сутнасць схематычна выкладзенага матэрыялу зводзіцца да «дарожных нататак» ці да калекцыі фотаработ нейкага мастака. У першым пункце – дарожныя гісторыі толькі аздабляюцца апісаннем помнікаў, а ў другім – мастацкая каштоўнасць здымка часта дамінуе над значэннем яго для гісторыі.

Неабходна ўгадаць шэраг перыядычных публікацый, прысвечаных гісторыі развіцця, сучаснаму становішчу і праблемам рэканструкцыі помнікаў Спаса-Еўфрасінеўскага жаночага манастыра (артыкулы Т. Антонавай [2], А. Барун [6], М. Пішчулёнак [19, 20, 21], Н. Старковай [34, 35] і інш.).

Публіцыстычныя нарысы аб праваслаўным жыцці Верхнядзвіншчыны і непасрэдна гісторыі мясцовых культурных помнікаў выкладзены ў раённай газеце «Дзвінская праўда» [22, 36]. У сваю чаргу, абласны друкаваны орган «Віцебскі рабочы» змяшчае шэраг артыкулаў, прысвечаных актуальным падзеям у жыцці Полацкай Спаса-Еўфрасінеўскай абіцелі і непасрэдна вясковых Свята-Еўфрасіневых храмаў у межах Полацкай епархіі [8, 37, 38].

У энцыклапедычных выданнях змешчаны артыкулы В.В. Церашчатавай, Т.І. Чарняўскай [39], А.А. Ярашэвіч [41], А.А. Трусава і інш. Агляды калектыўны нарыс (1999 г.) даследчыкаў В.В. Церашчатавай і Т.І. Чарняўскай быў прысвечаны асноўным этапам у гісторыі забудовы і планавання Спаса-Еўфрасінеўскага ансамбля і «Цёплай» Свята-Еўфрасінеўскай царкве, у прыватнасці. Энцыклапедычны артыкул, складзены А. Ярашэвіч (2001 г.), таксама змяшчае інфармацыю аб архітэктурна-мастацкім вырашэнні «Цёплай» царквы як аднаго з трох сакральных помнікаў манастырскага комплексу.

Энцыклапедычны даведнік А.М. Кулагіна «Праваслаўныя храмы на Беларусі» [14] (2001 г.) ставіць мэтай адностраваць поўны спіс храмавых пабудов праваслаўнага культу, узведзеных на тэрыторыі Беларусі. Даследаванне ўтрымоўвае сціслыя звесткі аб архітэктурна-мастацкім вырашэнні храмаў і адметных этапах у рэтрэспектыве іх развіцця (пазначаны даты пабудовы, рамонтна-рэстаўрацыйных работ, разбурэння/знішчэння сакральных помнікаў). Да прадстаўленага матэрыялу трэба ставіцца крытычна: далёка не ўсе звесткі, якія непасрэдна датычыліся гісторыі Свята-Еўфрасінеўскіх храмаў у Полацкай епархіі знайшлі абгрунтаванае пацвярджэнне падчас нашага даследавання. Так, Бароўскі Свята-Еўфрасінеўскі храм, памылкова занесены даследчыкам у спіс страчанай спадчыны, пасля дзейнічае з 1992 г. як праваслаўны культурны будынак.

Другое багата ілюстраванае архіўным і натурным матэрыяламі даследаванне прафесара А.М. Кулагіна «Эклектыка: Архітэктура Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX стст.» [15] адлюстроўвае спецыфіку архітэктурнага вырашэння Росіцкага Свята-Еўфрасіннева храма, збудаванага па чатырохчастковым канону ў руска-візантыйскім стылі. Аўтар вызначыў пляду дойлідаў У.Ф. Коршыкаў, У.А. Срока, Ф. Афанасьёў і інш.), якія тварылі ў неавізантыйскім «штylie», і геаграфічныя накірункі размяшчэння іх твораў. Так, супаставіўшы матэрыялы рэгіянальнага друку пачатку XIX ст. і даследавання А.М. Кулагіна, мы прыйшлі да высновы аб «двайным» аўтарстве губернскага архітэктара У.Ф. Коршыкава, які першапачаткова ўзвёў Свята-Крыжаўзвіжанскі сабор (1893 – 1897 гг.) у ансамблі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра, а пасля ўзяўся за праектаванне Свята-Еўфрасіннеўскай царквы ў в. Сакалішча (1902 г.) [26].

Навуковае даследаванне І.М. Слюньковай «Манастыры восточной и западной традиций: наследие архитектуры Беларуси» [33] (2002 г.), падрабязна асвятляе этапы станаўлення і гісторыі існавання помнікаў Спаса-Еўфрасіннеўскага ансамбля. Аўтар разглядае храмы манастыра (Свята-Крыжаўзвіжанскі сабор, Спаса-Праабражэнскі і Свята-Георгіеўскі храмы, «Цёплая» Свята-Еўфрасіннеўская царква) як свайго роду аўтаномныя незалежныя адзінкі з уласным вектарам развіцця.

У 4-томным абагульняючым даследаванні А.І. Лакотка «Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце» ўпершыню раскрыта нацыянальная разнастайнасць архітэктурны эклектыкі і мадэрна на Беларусі, дзе шчыльна зніталіся стыльвыя рысы архітэктурны Усходу і Захаду Еўропы. У трэцім томе пазначанага выдання [3], які непасрэдна датычыцца пазначанай праблематыкі артыкула, друкуюцца шматлікія раней невядомыя звесткі і матэрыялы па храмавых помніках беларускага дойлідства другой паловы XIX – пачатку XX стст. У шырокім еўрапейскім кантэксце быў прааналізаваны распад класічнай сістэмы планіроўкі і знешняга вырашэння сакральнай архітэктурны (1840-я гг.) і фарміраванне шматлікіх эклектычных напрамкаў з другой паловы XIX ст. Аўтар даволі падрабязна разглядае стыльвыя кампазіцыйныя дэталі і формы помнікаў, вырашаных у рэчышчы новай архітэктурны.

А.І. Лакотка дае дэталёвае вызначэнне чатырохчастковага ўзорнага прынцыпа пабудовы храмавых помнікаў, да якіх адносіць зруйнаваную ў пачатку 1933 г. Росіцкую Свята-Еўфрасіннеўскую царкву. У даследаванні яскрава адлюстравана роля дойліда У.Ф. Коршыкава і мастацкая спецыфіка вырашэння яго твораў, сярод якіх можна пазначыць і Свята-Еўфрасіннеўскі храм в. Сакалішча.

Даследчык А. Маладзечкін у супрацоўніцтве з мясцовым краязнаўцам Верхнядзвіншчыны А.М. Бубала у 2004 г. выдаў ілюстраваны каляндар «Храмы Верхнядзвіншчыны» [17]. Побач з фотаілюстрацыяй кожнага храма (альбо яго макета) аўтар змясціў сіцслую інфармацыю аб гістарычным лёсе сакральнага помніка. У другім сваім творы «Храмы и монастыри Полоцкой епархии» даследчык паспрабаваў ахапіць і належным чынам адлюстравачь (хоць схематычна) усе праваслаўныя манастыры, храмы, капліцы, малітоўныя дамы, збудаваныя ў межах сучаснай Полацкай епархіі. У дакладна складзеным аўтарскім спісе страчаных храмаў мы знайшлі дзве царквы прападобнай Еўфрасінні, узведзеных у вв. Сакалішча Расонскага і Росіца Верхнядзвінскага р-наў. Калі ў дачыненні да Росіцкага храма даследчык падае фотаздымак зруйнаванага каркаса, то месцазнаходжанне рэшткаў царквы прападобнай Еўфрасінні ў в. Сакалішча нават дакладна не высветлена.

Пры напісанні дысертацыйнага даследавання быў выкарыстаны рэгіянальны перыядычны друк канца XIX – пачатку XX стст. – «Полацкія епархіяльныя ведамасці» (1895, 1898, 1902 гг.). Як вядома, у лік карэспандэнтаў газеты ўваходзілі мясцовыя прыходскія святары, якія вельмі падрабязна і дэталёва адлюстроўвалі жыццё прыхода і царквы. Так, артыкул сакалішчанскага прыходскага святара А. Кавалёва «Освящённый новый Казаковский храм Соколицкого прихода, Полоцкого уезда» [13] адкрывае даўно забытыя старонкі ў існаванні Свята-Еўфрасіннеўскага храма в. Сакалішча ў адзінстве з прыпіснымі храмам Казакоўскай Божай Маці. Так, аўтар падрабязна тлумачыць прычыну разбурэння сакральнага будынка, які ў 1892 г. быў літаральна знішчаны пажарам падчас недарэчнага правядзення рамонтных работ. Толькі ў 1902 г., як даводзіць святар, помнік адраджэўся па праекту епархіяльнага дойліда У.Ф. Коршыкава. Так, Свята-Еўфрасіннеўскі храм мае дзве даты «нараджэння» – сярэдзіна 1840-х гг. і непасрэдна 1902 г., які даследчыкі памылкова пазначаюць як першапачатковы.

Сучасны друкаваны орган епархіі, адноўлены ў 1992 г. падчас кіраўніцтва полацкага епіскапа Глеба (Савіна), змяшчае шэраг аглядных публікацый-нарысаў інакіль Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра [5, 23, 29]. Дарэчы, пры непасрэдным супрацоўніцтве з праваслаўнымі выдавецтвамі («Виноград», «Орех») дасведчаныя манахіні складаюць кнігі, буклеты, паштоўкі, якія даволі падрабязна асвятляюць гісторыю станаўлення і развіцця сакральных помнікаў-складаючых Полацкай жаночай абіцелі [16, 18].

Сучасны стан гістарычнай навукі дазваляе на аснове прыцягнення раней невядомых матэрыялаў значна павысіць узровень нашых ведаў па гісторыі існавання храмавых пабудов Полацкай епархіі.

Пры вывучэнні гісторыі рэлігійнага жыцця, гаспадарчай дзейнасці Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра былі прыцягнуты дакументальныя крыніцы канца XIX – пачатку XX стст. – матэрыялы фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі г. Мінска (НГАБ) (Ф. 2503, 2563) і Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (РДГА) (Ф. 799) Гэта фармулярныя ведамасці аб Полацкім Спаса-Еўфрасіннеўскім жаночым манастыры першага класа, складзеныя за 1909, 1912 гг., страхавыя ацэначныя матэрыялы храма прападобнай Еўфрасінні ў в. Росіца і г.д.

Гісторыя

Да больш дэталёвага раскрыцця асаблівасцей забудовы і планавання манастырскага ансамбля з 1917 па 2008 гг. і гістарычнага развіцця прыходскіх Свята-Еўфрасіннеўскіх храмаў былі выкарыстаны матэрыялы Занальнага дзяржаўнага архіва ў г. Полацку (ЗДА ў г. Полацку) (Ф. 51, 54, 86, 104, 129, 658, 686, 1221). Гэта пратаколы паседжанняў аблвыканкама, выканкама Полацкага гарадскога Савета, Дрысенскага райвыканкама з рашэннямі і некаторымі матэрыяламі, статут і спісы членаў Бароўскай і Росіцкай праваслаўнай цэркваў, дакументы аб выкананні заканадаўства аб рэлігійных культурах (спіскі, інфармацыйныя звесткі, ліставанне і інш.), планы работы і справаздачы Камісіі па ахове помнікаў старыны і мастацтва. У фондах (Ф. 1221) Вальнецкага і Дрысенскага райвыканкамаў ЗДА г. Полацка захаваліся справы рэлігійных таварыстваў, якія дзейнічалі ў 1920-я гг. Пасляваенны перыяд у гісторыі праваслаўя на Віцебшчыне раскрываюць дакументы фондаў Упаўнаважанага Савета па справах Рускай праваслаўнай царквы пры Савеце Міністраў СССР, які са снежня 1965 г. быў ператвораны ў Савет па справах рэлігій пры Савеце Міністраў СССР (фонды № 1439, 4131).

У далейшым вывучэнні і асэнсаванні існавання сакральных пабудов праваслаўнага культу Полацкай епархіі ў перыяд савецкай гісторыі быў разгледжаны шэраг матэрыялаў Дзяржаўнага Архіва Віцебскай вобласці (ДАВВ) (Ф. 159, 332, 10051, 10061, 1439, 1821, 2820, 4131). Звесткі, якія ў нейкай ступені закранаюць гісторыю праваслаўнай царквы ад 1918 г. сустракаюцца ў фондзе № 332 Віцебскага епархіяльнага ўпраўлення.

ЛІТАРАТУРА

1. Альбицкий, В. Полоцкий Спас-Ефросиниевский монастырь / В. Альбицкий. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1897. – 12 с.
2. Антонова, Т. Полацкі манастыр сёння і заўтра, альбо Чаму беларусы ператвараюць свае святыні ў сметнікі / Т. Антонова / Звязда. – 1999. – 18 сакавіка. – С. 12.
3. Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславян. і еўрап. кантэксце / А.І. Лакотка [і інш.]; навук. рэд. А.І. Лакотка. – У 4 т. Т. 3, кн. 2. Другая палова XIX – пачатак XX ст. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 549 с.
4. Без-Корнилович, М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии / М.О. Без-Корнилович. – Спб.: Типография III отд. Собственной Е.И.В. канцелярии, 1855. – 355 с. 4
5. Богоизбранный сосуде Святого Духа // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1995. – № 6. – С. 1 – 3.
6. Борун, Е.Н. Полоцкий Спасо-Ефросиниевский женский монастырь: Век XX / Е.Н. Борун // Вестн. Полоцк. гос. ун-та. – 2005. – № 7. – С. 17 – 21.
7. Габрусь, Т.В. Мураваныя харалы: Сакральная архітэктура беларускага барока / Т.В. Габрусь. – Мінск: Ураджай, 2001. – 287 с.
8. Дедуро, Л. С Богом в душе и любовью в сердце / Л. Дедуро / Віцебскі рабочы. – 2006. – № 67. – С. 3.
9. Довгялло, Д.И. Памяти настоятельницы Полоцкого Спасо-Евфросиниевского монастыря игумении Евгении (Говорович) / Д.И. Довгялло. – Витебск, 1900. – 18 с.
10. Довгялло, Д.И. Полоцкая епархия к 1903 г. / Д.И. Довгялло. – Витебск, 1903. – 106 с.
11. Дубровский, М. Полоцкая Спасо-Евфросиниевская женская обитель / М. Дубровский. – СПб., 1910. – 27 с.
12. Зорин, Н. Минувшее и настоящее г. Полоцка: К торжеству перенесения мощей пресвятой Евфросиньи из Киева в Полоцк: Краткий исторический очерк / Н. Зорин. – Полоцк, Тип. Х.В. Клячко, 1910. – 36 с.
13. Ковалёв, А. Освящённый новый Казаковский храм Соколицкого прихода, Полоцкого уезда / А. Ковалёв // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1902. – № 19. – С. 811 – 818.
14. Кулагін, А.М. Праваслаўныя храмы на Беларусі / А.М. Кулагін. – Мінск: БелЭн, 2001. – 328 с.
15. Кулагін, А.М. Эклэтыка: Архітэктура Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX стст. / А.М. Кулагін. – Мінск: Ураджай, 2000. – 304 с.
16. Матушка Евгения: Памяти настоятельницы Полоцкого Спасо-Евфросиниевского монастыря игумении Евгении (Говорович). – Минск: Виноград, 2000. – 64 с.
17. Молодечкин, О.В. Храмы Верхнедвинщины / О.В. Молодечкин. – ТОППРИНТ, 2004. – 15 с.
18. Монастырь у церкви Спаса: Полоцкий Спасо-Евфросиниевский монастырь с древности до наших дней. – Минск: Орех, 2007. – 136 с.
19. Пішчулёнак, М. Пра час, калі здымалі званы / М. Пішчулёнак / Бел. мінуўшчына. – 1997. – № 6. – С. 16 – 19.
20. Пішчулёнак, М. Становішча праваслаўнай царквы на Віцебшчыне ў 1917 – 1990 гадах / М. Пішчулёнак / Беларускі горад у часе і прасторы: 500 год Полацкай магдэбургіі: зб. навук. прац. – Наваполацк: ПДУ, 2001. – Наваполацк – Мінск, 2001. – С. 156 – 167. 171
21. Пішчулёнак, М. Ціхі прыгулак, або чацвёртае адраджэнне: Аб гісторыі Полацкага Спаса-Еўфрасіннеўскага жаночага манастыра / М. Пішчулёнак // Беларуская мінуўшчына. – 1995. – № 6. – С. 26 – 29.
22. Пакульневич, Я. Служым адной мэце / Я. Пакульневич / Дзвінская праўда. – 1999. – № 15 – С. 3.
23. Полоцкий Спасо-Евфросиниевский женский монастырь // Полоцкие епархиальные ведомости. – 1999. – № 7. – С. 1 – 2.
24. Сапунов, А.П. Очерк исторических судеб православия и русской народности в Белоруссии вообще и Полоцкой епархией в частности / А.П. Сапунов. – Витебск: Губ. тип., 1910. – 28 с.

25. Сапунов, А.П. Памятники времен древних и новейших в Витебской губернии / А.П. Сапунов. – Витебск, 1903. – 97 с.
26. Сапунов, А.П. Полоцкий Спасо-Евфросиньевский девичий монастырь / А.П. Сапунов. – Витебск, 1888. – 11 с.
27. Сапунов, А.П. Река Западная Двина: Историко-географический очерк / А.П. Сапунов. – Витебск, 1893. – 612 с.
28. Сарабьянов, В.Д. Спасо-Преображенская церковь Евфросиньева монастыря и ее фрески / В.Д. Сарабьянов. – М.: Северный паломник, 2007. – 176 с.
29. Святая обитель // Полоцкие епархиальные ведомости. – 2007. – № 4, 5. – С. 4 – 6.
30. Селицкий, А.А. Живопись Полоцкой земли XI – XII вв. / А.А. Селицкий. – Минск: Навука і тэхніка, 1992. – 173 с.
31. Сементовский, А.М. Белорусские древности / А.М. Сементовский. – Спб., 1890. – 136 с.
32. Слюнченко, В.Г. Архитектурные памятники Полоцка / В.Г. Слюнченко. – Минск: Полымя, 1988. – 44 с.
33. Слюнькова, И.Н. Монастыри восточной и западной традиций: Наследие архитектуры Беларуси / И.Н. Слюнькова. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 600 с.
34. Старкова, Н. Полоцкий женский монастырь в XIX веке / Н. Старкова // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: зб. навук. прац. – Наваполацк: ПДУ, 2001. – С. 252 – 258.
35. Старкова, Н. Спасо-Евфросиньевский монастырь: История Полоцкого монастыря / Н. Старкова // Витебский курьер. – 2000. – № 68. – С. 4.
36. Трацяк, І.Д. Рэлігійнае жыццё Дрысеншчыны / І.Д. Трацяк // Дзвінская праўда. – 1998. – № 65 – С. 4.
37. Улинович, Н.С. Добротой и верой в сердце / Н. Улинович // Віцебскі рабочы. – № 2. – 2010. – С. 22.
38. Усова, М. Школа любви и святого слова / М. Усова // Віцебскі рабочы. – 2009. – № 93. – С. 24.
39. Церашчатава, В.В. Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр / В.В. Церашчатава, Т.І. Чарняўская // Энцыкл. гісторыі Беларусі: у 6 т.; рэдкал. Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 5: М – Пуд. – С. 399 – 402.
40. Шейкин, Г.Н. Полоцкая епархия: Историко-статистическое обозрение / Г.Н. Шейкин. – Минск: Белорусское православное братство трех виленских мучеников, 1997. – 96 с.
41. Ярашэвіч, А. Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр / А. Ярашэвіч // Рэлігія і царква на Беларусі. – Мінск: «Беларуская энцыклапедыя», 2001. – С. 257 – 258.

ШЛЯХЕЦКАЯ ЭЛІТА ПОЛАЦКАГА ВАЯВОДСТВА Ў ПАНАВАННЕ АЎГУСТА III (1736 – 1763 гг.)

*канд. гіст. навук А.У. МАЦУК
(Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск)*

Шляхецкая эліта Полацкага ваяводства XVIII ст. не знаходзілася ў цэнтры ўвагі айчынных і замежных даследчыкаў. Увогуле інфармацыя пра Полацкае ваяводства XVIII ст. вельмі рэдка трапляла ў гістарычныя даследванні. Кароткая інфармацыя пра полацкі соймак і абраных на іх дэпутатаў і паслоў утрымліваецца толькі ў манаграфіях польскіх даследчыкаў Уладзіслава Канапчыньскага [1], Марыі Чэпеле [2]. У сваіх даследваннях мне, таксама, прыходзілася закранаць некаторыя аспекты дзейнасці шляхецкай эліты Полацкага ваяводства [3; 4; 5; 6; 7].

Нам удалося выявіць, што ў Полацкім ваяводстве ў панаванне Аўгуста III у грамадска-палітычным жыцці ў рознай ступені прымалі наступныя шляхецкія роды: Корсакі Бабыніцкія, Корсакі Удзельскія, Корсакі Залескія, Корсакі Галубіцкія, Грабніцкія, Гласкі, Шчыты, Шчыты Забельскія, Свалынскія, Пжысецкія, Зяновічы, Буйніцкія, Рэўты, Сяліцкія, Рыпінскія, Падбіенты, Падвінскія, Абрампальскія, Сялявы, Жабы, Жукі, Пакашы, Войны, Кубліцкія, Касажэцкія, Бабятыньскія, Шалухі, Махімовічы, Карэйвы, Шышкі, Цяпінскія, Сумарокі, Сіпайлы, Гушчы, Казакевічы, Будзькі, Спірыдановічы, Канопкі, Глушаніны, Храпавіцкія, Шпакоўскія, Цеханавецкія, Тышкевічы, Лапацінскія, Спінкі, Сяліцкія, Есманы, Медунецкія, Сушынскія, Герцыкі, Ласоўскія, Лянкевічы, Мянціцкія, Сакалоўскія. Сярод гэтых родаў значнымі ўплывамі валодалі толькі некаторыя: Корсакі Бабыніцкія, Корсакі Удзельскія, Корсакі Залескія, Грабніцкія, Гласкі, Шчыты, Свалынскія, Пжысецкія, Зяновічы, Буйніцкія, Сяліцкія, Рыпінскія, Сялявы, Жабы, Пакашы, Храпавіцкія, Падбіенты, Тышкевічы, Лапацінскія. Прычым з апошніх чатырох гэта былі не роды, а толькі пэўныя шляхціцы: Яўстах Храпавіцкі, Крыштаф Тышкевіч, Юзаф Падбіента і Мікалай Тадэвуш Лапацінскі. Такім чынам, застаецца пятнаццаць родаў. Менавіта яны складалі мясцовую эліту і іх прадстаўнікі займалі асноўныя ўрадніцкія пасады. У гістарыяграфіі прынята лічыць, што знаходжанне прадстаўнікоў таго ці іншага рода ва ўрадніцкай эліце дае магчымасць ацаніць яго значэнне ў ваяводстве.

Галоўнай асаблівасцю Полацкага ваяводства ў параўнанні амаль з усімі ваяводствамі ВКЛ (акрамя Віцебскага ваяводства) было тое, што мясцовы ваявода тут адразу не прызначаўся каралем, а спачатку абіраўся на электыйным соймаку і толькі потым выбар шляхты зацвярджаўся каралем. Урад полацкага ваяводы ў пана-